

УДК 159.947.23

## ЛОКУС КОНТРОЛЮ ЯК ПОКАЗНИК ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗА ДАНИМИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**О. А. Безрукова**

*Запорізький національний університет,  
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69600,  
bezrukova\_olga@inbox.ru*

В статті на основі даних конкретного соціологічного дослідження розглянуто локус контролю як показник відповідальності особистості. Наведено дані, які демонструють наявність відповідальності у людей різного віку, роду занять, рівня освіти. Проаналізовано залежності між різними показниками особистої та соціальної відповідальності особистості.

*Ключові слова:* відповідальність особистості, вимірювання рівня відповідальності, соціальна відповідальність, локус-контроль.

*Постановка проблеми.* Відповідальність людини є важливою характеристикою життєвої позиції. Відповідальність – це складна багатоаспектна характеристика особистості, що відображає її переконаність у можливості й своїй здатності контролювати власне життя. Відповідальність виконує регулюючу й контролюючу функції в життєдіяльності людини й складається з когнітивного, емоційного й поведінкового компонентів локус-контролю. Ступінь розвиненості почуття відповідальності може розглядатися як одне з головних відносин до життя. Вже було доведено, що люди по-різному визначають причини своїх життєвих успіхів і невдач. Одні більше схильні брати на себе відповідальність за те, що відбувається з ними, шукати причини того, що відбувається в особливостях свого характеру і поведінці, у наявності або відсутності певних рис, особливостей. Інші покладають цю відповідальність на оточуючих людей, на події, що відбуваються, збіги обставин, долю. Таким чином, людина може зайняти “споглядальну” або “активну” позицію стосовно свого життя. У першому випадку вона буде “плисти за течією”, не ставлячи собі завдань, відсторонятися від вирішення проблем і складних ситуацій, а в другому, самостійно визначати свій життєвий світ. Однак варто зважати на те, що “людина, яка вклала багато у творення власного життя, може в більшій мірі розраховувати й на “прихильність” долі, насамперед тому, що в неї з’являється більше можливостей для досягнення успіху. А це у свою чергу сприяє зміцненню віри людини у власну долю, розкутує її” [3, с. 139].

*Завдання статті* – на основі даних конкретного емпіричного дослідження проаналізувати локус-контроль як показник відповідальності.

*Обговорення проблеми в літературі.* Проблеми відповідальності найчастіше розглядаються в категоріях філософії моралі. Соціологічні її аспекти розглядаються в роботах Е. Левінаса, Г. Йонаса. З загальних соціологічних позицій проблеми відповідальності піднімав Е. Фром. Серед російських авторів зазначимо роботи К. Муздибаєва, А. Назарчука. Серед українських учених цю проблематику в соціологічному дискурсі розробляють Є. Головаха, А. Ніколаєвська, А. Ручка, В. Степаненко та ін.

*Основний текст.* Однією зі складних методичних і теоретичних проблем емпіричного дослідження етики відповідальності є операціоналізація концепту “відповідальність”. Одним зі способів емпіричної інтерпретації відповідальності є спрямованість локус-контролю. Як відомо, із зовнішнім локусом контролем пов’язується більша ймовірність зниженої особистої відповідальності й, навпаки, показником наявності особистої відповідальності є внутрішній локус-контроль. Звернемося до даних емпіричного дослідження щодо різних аспектів системи соціальної відповідальності та соціоморальної структури суспільства. Дослідження проводилося у серпні – вересні 2011 року у м. Запоріжжі. Вибірка районована (N = 910 чол.), репрезентативна для дорослого населення.

Для операціоналізації поняття локус-контролю, а значить і характеру відповідальності особистості, було задане питання: “Від кого залежить стан справ у Вашому житті?” з варіантами відповіді: “Тільки від мене”, що є емпіричним індикатором внутрішнього локус-контролю, “Від обставин, які від мене не залежать”, що є емпіричним індикатором зовнішнього локус-контролю, і “Якоюсь мірою від мене і від зовнішніх обставин”, комбінований варіант, який сполучає елементи внутрішнього і зовнішнього локус-контролю, а виходить, що емпірично представляє знижену особисту відповідальність. У цілому по вибірці, варіант внутрішнього локус контролю “положення справ у житті залежить тільки від самої людини” вибрало ледве більше третини респондентів (38%), варіант “все залежить від зовнішніх обставин” обрала невелика кількість респондентів (10,4%) і змішаний варіант обрала більше половини (51,6%) респондентів.

При вимірюванні рівня відповідальності методично невірно ставити пряме запитання про наявність або відсутність високої відповідальності у людини. Для цих цілей використовуються питання локус-контролю. Але все одно, цікаво, як співвідносяться відповіді на пряме і непряме запитання про відповідальність людини (див. табл. 1).

Як бачимо з даних, представлених у таблиці, непрямі й прямі дані про відповідальність людини у високому ступені корелюють один з одним. Щоб краще проілюструвати наявність кореляції наведемо індекси локус-контролю, які слугують кількісними інтеграційними показниками цієї якості. Індекс побудовано шляхом суми відсотка відповідей респондентів, які обрала пункт “тільки від мене” з половиною відсотків відповідей на пункт “якоюсь мірою від мене і зовнішніх обставин” мінус відсотків відповідей на пункт “від обставин, які від мене не залежать”. Показники індексів наочно ілюструють наявність кореляції між даними відповідей на прямі та непрямі запитання щодо відповідальності. Справді, серед осіб, які вказали на те, що “в основному вони вважають себе відповідальною людиною” індекс локусу контролю становить 56%, а серед респондентів, які “не вважають себе відповідальною людиною” індекс локусу контролю становить мінус 10,7. Для осіб із проміжною відповіддю з приводу відповідальності індекс локусу контролю також є проміжним – 52,2%. Але користуватися прямими даними практично немає рації, оскільки безвідповідальними себе назвали лише 3% респондентів, а високу відповідальність у себе відзначили дві третини (67,5%) респондентів. Тоді як відповіді на локус-контроль розподілилися більш рівномірно. Нагадаємо, що зовнішній локус-контроль, який інтерпретується як показник низької відповідальності, властивий 10,4% респондентів, що в 3 рази більше, ніж відповідь на пряме запитання. Так само більш скромними (38%) виглядають дані про внутрішній локус-контроль, що інтерпретується як високий рівень відповідальності.

Таблиця 1

**Таблиця сполучення відповідей на питання  
Чи вважаєте Ви себе відповідальною людиною  
\* Від кого залежить положення справ у Вашому житті**

Чи вважаєте Ви себе відповідальною людиною	Від кого залежить положення справ у Вашому житті			Разом
	тільки від мене	якоюсь мірою від мене і зовнішніх обставин	від обставин, які від мене не залежать	
В основному так	Частота 232	326 53,6%	50 8,2%	608 100,0%
% Чи вважаєте Ви себе відповідальною людиною	38,2%	53,6%	8,2%	100,0%
% Від кого залежить положення справ у Вашому житті	67,8%	70,0%	53,2%	67,4%
Якоюсь мірою так	Частота 102	134 50,4%	30 11,3%	266 100,0%
% Чи вважаєте Ви себе відповідальною людиною	38,3%	50,4%	11,3%	100,0%
% Від кого залежить положення справ у Вашому житті	29,8%	28,8%	31,9%	29,5%
Ні	Частота 8	6 21,4%	14 50,0%	28 100,0%
% Чи вважаєте Ви себе відповідальною людиною	28,6%	21,4%	50,0%	100,0%
% Від кого залежить положення справ у Вашому житті	2,3%	1,3%	14,9%	3,1%
Частота	342	466	94	902
% Чи вважаєте Ви себе відповідальною людиною	37,9%	51,7%	10,4%	100,0%
% Від кого залежить положення справ у Вашому житті	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Розглянемо, чи існує залежність відповідей на питання анкети респондентів з різним локус-контролем, а значить людей із різним ступенем особистої відповідальності. Спочатку з'ясуємо наявність залежності між рівнем особистої відповідальності та соціальною відповідальністю особистості (табл. 2).

Таблиця 2

**Таблиця сполучення відповідей на запитання  
“Чи вважаєте Ви себе відповідальним за стан справ у країні”  
та “Від кого залежить стан справ у Вашому житті”  
(у % до кількості опитаних даної категорії)**

Чи вважаєте Ви себе відповідальним за стан справ в країні		Від кого залежить положення справ у Вашому житті			Разом
		тільки від мене	якоюсь мірою від мене і зовнішніх обставин	від обставин, які від мене не залежать	
Так	% Чи вважаєте Ви себе відповідальним за стан справ у країні	50,0%	44,6%	5,4%	100,0%
	% Від кого залежить положення справ у Вашому житті	26,9%	17,7%	10,6%	20,4%
Якоюсь мірою так	% Чи вважаєте Ви себе відповідальним за стан справ у країні	36,2%	58,8%	5,1%	100,0%
	% Від кого залежить положення справ у Вашому житті	37,4%	44,8%	19,1%	39,3%
Ні	% Чи вважаєте Ви себе відповідальним за стан справ у країні	33,7%	48,1%	18,2%	100,0%
	% Від кого залежить положення справ у Вашому житті	35,7%	37,5%	70,2%	40,2%
Частота		342	464	94	900
% Чи вважаєте Ви себе відповідальним за стан справ у країні		38,0%	51,6%	10,4%	100,0%
% Від кого залежить положення справ у Вашому житті		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Як і варто було сподіватися, особи із внутрішнім локусом контролю (з високим рівнем особистої відповідальності) у два рази частіше є соціально відповідальними, ніж особи із зовнішнім локусом контролю (низьким рівнем особистої відповідальності) (відповідно 26,9% і 10,6%). Тут витримується строгий континуум: люди із середньою особистою відповідальністю володіють і середньою соціальною відповідальністю (17,7%). Цей результат, крім усього іншого, є зайвим підтвердженням гіпотези про наявність високої особистої відповідальності в людей із внутрішнім локусом контролю і про зв'язок низької особистої відповідальності в людей із зовнішнім локусом-контролем.

Ця залежність хоч і була встановлена раніше, але здійснювався такий доказ шляхом психологічних досліджень і експериментів.

У цьому дослідженні в нас є можливість підтвердити зазначену гіпотезу соціологічними методами. У методичному плані також важливо відзначити, що відповіді на питання про соціетальну відповідальність надані респондентами не випадково, не бездумно, а відповідно до своїх переконань, що підтверджується їхніми відповідями на питання по локус-контролю. Тому можна стверджувати, що суб'єктивні самооцінки рівня соціетальної відповідальності високо корелюють із дійсною наявністю цієї якості в респондентів і не є результатом самонавіяння, наслідування стереотипам і т.п. Як бачимо з таблиці, серед осіб із зовнішнім локусом контролю (низкою особистою відповідальністю) 70,2% осіб з низкою соціетальною відповідальністю, а серед осіб із внутрішнім локусом контролю частка соціетально безвідповідальних у два рази менша (35,7%). Але ці дані також демонструють імовірнісний характер зазначеної закономірності. Далеко не всі люди із внутрішнім локусом-контролем наділені високою особистою й соціетальною відповідальністю. Маємо можливість лише вказати на високу ймовірність такого взаємозв'язку: *у два рази частіше люди із внутрішнім локусом-контролем володіють високою соціетальною відповідальністю, ніж люди із зовнішнім локусом-контролем.*

Далі розглянемо, як оцінюють відповідальність інших людей респонденти з високою й низкою особистою відповідальністю (див. табл. 3).

При оцінці соціальної моралі інших людей індивід, як правило, здійснює перенесення своїх якостей на соціальне оточення. Так, *респонденти із внутрішнім локусом контролю (з високою особистою відповідальністю) значно частіше відзначають у людей навколо себе наявність відповідальності, ніж респонденти із зовнішнім локусом контролю* (відповідно 21,8% і 12,8%). Лише близько 5% респондентів з високою особистою відповідальністю вважають, що люди навколо здебільшого безвідповідальні, тоді як у респондентів з низкою особистою відповідальністю так вважає 19%, тобто ця відповідь зустрічається майже в 4 рази частіше. Ці дані спонукають розглядати питання про стан відповідальності в суспільстві з позицій релятивізму. *Люди, які стверджують, що в суспільстві поширюється безвідповідальність, якраз самі й наділені цими якостями.* Щоб судити про рівень відповідальності/безвідповідальності варто звертатися до даних емпіричних досліджень, подібних представленому, а не виходити зі своїх особистих вражень. Рівень відповідальності, на наш погляд, варто вказувати в інтервальної шкалі, наводячи думку, як людей з оптимістичною точкою зору, так і з песимістичною. Але й проста середня оцінка теж не буде точною. Скоріше орієнтиром може слугувати оцінка людей зі змішаним локусом контролю, що сполучає як внутрішній, так і зовнішній локус. Виходити з міркувань перенесення особистих якостей на оточення, що здійснюється, звісно, не в повній відповідності, а з посиланням на об'єктивні міркування, можемо стверджувати, що людей з тим або іншим ступенем відповідальності приблизно стільки, скільки респондентів відзначили такий рівень відповідальності. Так, якщо на наявність у тому або іншому ступені відповідальності у свого соціального оточення вказали 62% людей із внутрішнім локусом-контролем і 40% людей із зовнішнім локусом контролю, тоді середній показник (приблизно 50%) відповідальних людей повністю збігається із часткою людей із внутрішнім локусом контролю.

Таблиця 3

**Таблиця сполучення відповідей на питання Якою мірою люди навколо Вас безвідповідальні або відповідальні**  
**\* Від кого залежить стан справ у Вашому житті**

Якою мірою люди навколо Вас безвідповідальні або відповідальні	Від кого залежить стан справ у Вашому житті		Разом
	тільки від мене	якоюсь мірою від мене і зовнішніх обставин	
Здебільшого відповідальні	74	76	162
	45,7%	46,9%	100,0%
% якою мірою люди навколо Вас безвідповідальні або відповідальні		7,4%	
% від кого залежить стан справ у Вашому житті	21,8%	16,4%	18,0%
		12,8%	
Частіше відповідальні ніж безвідповідальні	138	214	378
		26	
	36,5%	56,6%	100,0%
% якою мірою люди навколо Вас безвідповідальні або відповідальні		6,9%	
% від кого залежить стан справ у Вашому житті	40,6%	46,1%	42,1%
		27,7%	
Частіше безвідповідальні ніж відповідальні	112	148	298
		38	
	37,6%	49,7%	100,0%
% якою мірою люди навколо Вас безвідповідальні або відповідальні		12,8%	
% від кого залежить стан справ у Вашому житті	32,9%	31,9%	33,2%
		40,4%	
Здебільшого безвідповідальні	16	26	60
		18	
	26,7%	43,3%	100,0%
% якою мірою люди навколо Вас безвідповідальні або відповідальні		30,0%	
% від кого залежить стан справ у Вашому житті	4,7%	5,6%	6,7%
		19,1%	

У цьому фрагменті скрізь мова йде про особисту відповідальність. Але в такий же спосіб можна приблизно оцінити рівень і соціальної відповідальності за різними сферами життєдіяльності людини, а також рівень соціетальної відповідальності загалом.

Розглянемо, як розподіляється рівень особистої відповідальності (тип локус-контролю) за різними соціально-демографічними і професійними групами. Для урахування впливу всіх варіантів відповіді на тип локус- контролю використовуємо індекс, що розраховується як сума часток осіб із внутрішнім локусом плюс половина часток тих, хто відзначив змішаний локус і мінус частка осіб із зовнішнім локусом контролю (табл. 4).

Ще раз підкреслюємо, що локус контролю, як свідчать дані, що наведені вище та результати численних досліджень психологів є непрямым свідченням про стан відповідальності. Дані про рівень та тип локус- контролю високо корелюють з іншими показниками рівня та типу відповідальності. Індекс локусу контролю є інтеграційним показником відносного рівня внутрішнього локус-контролю в даній групі, що є емпіричним показником рівня відповідальності. Наведені дані про рівень особистої відповідальності груп суспільства, які розрізняються за родом занять, за характером праці, дозволяють стверджувати, що вид діяльності людини спонукає її до певного типу відповідальності.

Таблиця 4

#### Індекси локус-контролю осіб різного роду занять

№ рангу	Рід занять	Частота / % відповідей	Індекс локус -контролю
1.	Бізнесмен, підприємець	62 / 6,8	71,7
2.	Учень	158 / 17,4	70,3
3.	Робітник	142 / 15,6	57,2
4.	Працівник сфери торгівлі й обслуговування	40 / 4,4	52,5
5.	Службовець	260 / 28,6	48,4
6.	Фахівець-Гуманитарій (лікар, учитель і ін.)	74 / 8,1	44,6
7.	Не працюю	38 / 4,2	44,5
8.	Інженер	58 / 6,4	39,2
9.	Пенсіонер	66 / 7,3	33,4

І навпаки, тільки люди з певним типом відповідальності можуть здійснювати той або інший вид діяльності. (Природно, що до певної соціальної групи входять люди, що особисто можуть розрізнятися за рівнем своєї відповідальності, але соціологія оперує ймовірними показниками, які свідчать про рівень ймовірності наявності відповідальності людини з даної соціальної групи). Як бачимо, підприємці, керівники висуваються з категорії людей, які мають високий рівень особистої відповідальності. Студентська молодь, прагнучи оволодіти можливостями для формування основ своєї майбутньої кар'єри, і життя загалом, як правило, покладається на себе, орієнтована на відповідальність перед собою за своє майбутнє. *Студенти й підприємці входять в*

одну групу, для якої характерна відносно висока особиста й соціальна відповідальність. Особиста відповідальність діагностується високим рівнем у цій групі осіб із внутрішнім локусом контролю, а соціальна відповідальність діагностується високими кореляціями з особистою відповідальністю, доведеними в попередніх даних таблиці 1.

*Інженери й пенсіонери відрізняються відносно низьким рівнем особистої й соціальної відповідальності.* Для інженерів це можна пояснити виходячи з особливостей їх технократичної свідомості, яка має ослаблену гуманітарну й соціальну складову, а для пенсіонерів таку ситуацію можливо пояснити їх віковими особливостями. Люди похилого віку вже не мають надію поклатися тільки на себе, вони розраховують на допомогу оточення й багато в чому залежать від зовнішніх обставин.

Інші групи осіб різного роду занять входять у середню категорію за критерієм особистої й соціальної відповідальності.

Аналізуючи родинний стан, робимо висновок, що вище індекс локус-контролю в самотніх не одружених (не заміжніх) респондентів – 58,5%, тоді як в одружених (заміжніх) він становить 49,3%. На наш погляд, тут діє прихована змінна віку. У молоді спостерігається вище індекс локус-контролю. А серед молоді менше сімейних людей. За віковими групами виявився наступний локус-контроль: до 24 років – 68,2%, 25–35 років – 59,8%, 36–55 років – 53,7%, старші за 55 років – 20,8%. Як бачимо, індекс локус-контролю, який емпірично інтерпретується як рівень особистої відповідальності, у молоді в три рази вище, ніж в осіб старших за 55 років. Причому існує строгий континуум, з підвищенням віку індекс локус-контролю знижується. Спочатку це зниження відбувається плавно, без різких стрибків. Обвалення відбувається у віковій групі старших за 55 років, де відразу у два рази менше виявляється осіб із внутрішнім локус-контролем (23,4% в осіб старших за 55 років, 32,4% в осіб до 55 років, 43,1% в осіб до 35 років і 49,6% у людей віком до 24 років). З віком люди усе менше й менше починають поклатися на себе, більше залежать від зовнішніх обставин. Це зменшує ступень свободи людини і як наслідок у неї зменшується особиста й соціальна відповідальність. Нагадаємо, що мова йде про імовірнісні закономірності. У будь-якому конкретному випадку під впливом інших факторів, наприклад, роду занять, що вимагає відповідальності, вироблений з роками світогляд, ідеологічні установки, релігійність та інші привідні обставини, нейтралізують дію віку й формують групу людей, які становлять стійку меншість, не характерну для даного віку. Все-таки, майже кожна четверта літня людина володіє стійким внутрішнім локус-контролем, а значить особистою й соціальною відповідальністю. До того ж, імовірність наявності особистої відповідальності в осіб із внутрішнім локус-контролем теж хоч і висока, але така, що припускає відхилення й флуктуації. Наведені дані дозволяють у цілому оцінити потенціал відповідальності тієї або іншої вікової групи, у порівнянні з іншими віковими групами та виявити ступінь імовірності наявності або відсутності високої соціальної відповідальності у представників групи.

Розглянемо як змінюється індекс локусу контролю в осіб з різним рівнем освіти. В осіб із загальною середньою освітою індекс локусу контролю становить 61,2%, в осіб з середньою спеціальною освітою – 55,9%, в осіб з незакінченою вищою освітою Ц 61,7%, в осіб з вищою освітою – 47,2%. Коливання індексу пояснюються впливом



різних латентних змінних: віку, родинного стану, роду занять. Так, високий індекс спостерігається у людей з незакінченою вищою освітою пояснюється високою часткою студентів у цій категорії, які володіють достатньо високим рівнем індексу. Загалом можна сказати, що *освіта не додає людині особистої відповідальності*.

Отже, концепція локусу контролю є перспективним напрямком дослідження особистості. Незважаючи на те, що дихотомія “екстернальність-інтернальність” інтерпретуються по-різному, часом у рамках взаємовиключних теорій, зрозуміло, що локус контролю особистості є її важливою інтегральною характеристикою, показником взаємозв’язку між відношенням людини до самої себе й до навколишнього світу. Методика дослідження локус-контролю може ввійти в інструментарій соціологічних, соціально-психологічних досліджень для виявлення індивідів з екстернальним локусом контролю. Це допоможе вчасно надати їм допомогу, доки стан тривалого стресу не привів їх до здійснення протиправних, асоціальних та інших деструктивних дій.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. *Болотова А. К.* Психология организации времени : учебное пособие для студентов вузов / А. К. Болотова. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 254 с.
3. *Чудновский В. Э.* Смысл жизни и судьба / В. Э. Чудновский. – М. : Издательство “Ось-89”, 1997. – 208 с.

*Стаття надійшла до редколегії 21.03.2013*

*Прийнята до друку 14.04.2013*

## LOCUS OF CONTROL AS AN INDICATOR OF PERSONAL RESPONSIBILITY (ON THE BASIS OF SOCIOLOGICAL SURVEYS)

**O. A. Bezrukova**

*Zaporizhzhya National University,  
Zhukovskiy Str, 66, Zaporizhzhya, Ukraine, 69600,  
bezrukova\_olga@inbox.ru*

The control locus as an indicator of personality responsibility on the basis of a certain sociological research is examined in the article. The data illustrates that people of different age, occupation and education possess the responsibility. The relationships between different indicators of personal and societal responsibility are analyzed.

*Key words:* personality responsibility, measuring of the responsibility level, societal responsibility, control locus.

**ЛОКУС КОНТРОЛЯ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ОТВЕТСТВЕННОСТИ  
ЛИЧНОСТИ (ПО ДАНЫМ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ  
ИССЛЕДОВАНИЙ)****О. А. Безрукова**

*Запорожский национальный университет,  
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина, 69600,  
bezrukova\_olga@inbox.ru*

В статье на основе данных конкретного социологического исследования рассматривается локус контроля в качестве показателя ответственности личности. Приведены данные, которые демонстрируют наличие ответственности у людей разного возраста, рода занятий, уровня образования. Проанализированы зависимости между разными показателями личной и социальной ответственности личности.

*Ключевые слова:* ответственность личности, измерение уровня ответственности, социальная ответственность, локус-контроль.